

Рецензије и прикази

Lešek Kolakovski *Da li je Gospod Bog srećan*, Alef, Градац, prevela sa poljskog Biserka Rajačić, 2013, str. 275.

Лешек Колаковски (1927–2009) спада у ред најоригиналнијих филозофа XX века. Испрва асистент на логици при универзитету у Лођу где је и докторирао, да би потом од 1959–1968. био шеф катедре за новију филозофију, а потом био протеран као „кваритељ омладине“ од стране комунистичког режима. Предавао је у неколико америчких универзитета: Беркли, Јејл, Чикаго, да би се напослетку стационирао у Оксфорду. Док његова пољска фаза садржи критику догматског марксизма, његова енглеска фаза критикује марксизам и тоталитаризам у модерној филозофији. Такође се бавио неосхоластиком, метафизиком, позитивизмом, доследности и недоследности... За теологе и социологе религије од велике важности је његов ангажман у области религије, из које су произашла дела великог замаха која су преведена и код нас: *O teološkom nasleđu u savremenom mišljenju (Filozofski eseji)*, No-lit, Beograd, 1964), *Religija* (BIGZ, Beograd, 1987) *Užas metafizike* (BIGZ, Beograd, 1992), *Boї nam nišīia niје дужан* (Плато, Београд, 1998).

Књига која је пред нама представља пољско издање које је приредио Збигњев Менцел а у којој су сабрана предавања или текстови објављени у зрелој стваралачкој фази Колаковског, а његова ћерка Агнијешка Колаковски за енглеско издање сабрала је радове из разних фаза, притом укључивши чланке који се могу наћи и у пољском издању, а које је овде подвела под поглавља: „О Богу, религи-

ји и проблему зла“; „Модерност, истина, прошлост и друге ствари“. Сам наслов указује на смернице ове књиге; наиме, питање примењивања категорије среће на божански живот, док са друге стране обрађује проблеме савременог света: диктатуре, космополитизма, образовања, релативизма постмодерног доба, антисемитизма... Радови Колаковског као и увек се одликују интелектуалном оштрином, проницљивошћу и луцидношћу. Зашто је овакво штиво потребно једном теологу? Прво, говор о Богу је одувек подразумевао не само интелектуално трагање и зрела питања већ и здраву перспективу односа између религије и науке, али и између религије и друштва. Увиди Колаковског у оба случаја су посве добронамерни. Колаковски указује да хришћанство треба на сва земаљска добра да гледа као релативна уколико не жели да себе доведе до самоуништења. Хришћанство које ћутке прихвата да је Бог оруђе које нам служи за одбрану ствари попут доктрине, идеологије или политичке партије, јесте маскирано безбожништво (стр. 58). Исто тако у погледу односа вере и науке: када се хришћанство труди да утемељи своју „научну“ важност, то може резултирати искључиво слабашном псеудонауком, и управо та врста полагања права на научност, а не недостатак „научности“ разлог је компромитујућим сукобима са науком. Страх хришћанства да се јасно одреди према рационализму и да буде оно што је одувек било — Божија вест преведена на људски језик-води ерозији хришћанске вере и јаловим покушајима напада на науку (стр. 55.)

У прва два дела ове књиге обрађује се питање Бога и зла. Већ на самом почетку аутор нам указује да је теодицеја философско а не теолошко питање, потом питање теолошке рефлексije; хришћани знају како треба веровати-посредством *Crede*, док опет *Crede* садржи различита теолошка веровања која верник не мора да анализира, али о којима су разни људи вековима размишљали и даље размишљају, изазивајући спорове, расколе и јереси, због чега су доктринарни судови неопходни. Потом долази до питања модерног идолопоклонства који тежи да замени Бога, које у ствари јесте одсуство било ког веровања и пројекција заједничких емоција или емоционална квази-стварност која производи веома потребно осећање истоветности. У ствари у питању је осећање идентичности у маштаријама, које је створила телевизација. Скепса Колаковског у папски ауторитет долази до изражаја приликом анализе папске посланице *Fides et ratio*, када приликом формулације по којој је морално зло „рана коју је нанео човек који своју слободу изражава на хаотичан начин“, закључује да то претпоставља да чињење зла користи, макар деструктивно, нашој властитој вољи (стр. 104). Потом се осврће и на квазинаучне приступе о Исусу у чланку „Наш проблем с Исусом“ (стр. 114–117), да бисмо кулминацију ове књиге имали у чланку „О срећи. Да ли је Господ Бог срећан?“ (стр. 124–127). По Колаковском, који следи слику Исуса Христа, који је живео у телу, боловао све болове, умро на крсту и са људима делио несрећу, хришћански Бог није срећан у смислу који би нам био доступан. Срећа стога није применљива на божански живот. Али то опет не значи да на живот гледамо као на негацију, већ знања о нашем животу јачају наше постојање, чине да смо духовно здравији и бољи (стр. 126).

Након овог закључка можемо се осврнути на преостала два дела ове књиге која се баве проблематиком савременог света и преиспитивањем добра и истине у постмодерном добу. Ту се Колаковски бави оправданости страхова према модерним технологијама, космополитизму, харизматичком вођи, антисемитизму... Затим прави заокрет приликом повезивања Бога са умношћу и проблематиком која је из тога настала, од Декарта до наших дана, да би се осврнуо на природно право, као и на питање контролisaња истине од стране диктаторског режима у чланку „Ђаво лаже и кад истину говори“ (стр. 258–265). Колаковски указује на рефлексiju савремених мислиоца по којој је делимична истина у ствари лаж, док истина захтева непрестано конфронтирање различитих гледишта, сталне дебате, апсолутну спремност на скептичко размишљање о томе у којој мери је истина оно што сматрамо истином.

Колаковски преко своје бритке мисли даје аманет за будуће генерације. Он даје смернице савременом философу и теологу како да се ухвате у коштац са савременим проблемима, како да преброде своје страхе приликом третирања постмодерног друштва, као и како да њихов дискурс буде прихватљив за савременог човека. Уосталом, зашто да тежимо ка срећи када можемо бити интересантни, како је то приметио Жижек.

Славиша Костић

Pantelis Kalaitzidis, *Orthodoxy and Political Theology*, Doxa & Praxis, WCC, Geneva 2012, стр. 148.

У својој новој књизи *Православље и ѿполићичка ѿеолоѿија* др Панделис Калецидис представља православну теологију и проблеме са којима се она суочава данас. Анализирајући могућност

дијалога модерног друштва и православне теологије, студија је усмерена ка томе да теологе учини додатно осетљивим да разумеју свет у којем живе, као и законитости политике. Суочавајући богословље са актуелним приликама аутор га истовремено суочава са опасношћу самоизолације. Књига је корисна не само за православне хришћане него за све оне који су искрено заинтересовани за теологију и њене потенцијале да се преведе у активан политички језик.

Како би на што систематичнији и свеобухватнији начин приступио теми, аутор у првом делу књиге („Православље и политичка теологија“, стр. 15–81) покушава да разуме и објасни зашто је Православна Црква патила од пасивности и летаргије када је реч о активнијем учешћу у јавном животу. Други део књиге („Есхатологија и политика“, стр. 89–141) нуди богословске и практичне одговоре у вези са односом Цркве и модернизма.

У првом поглављу („Теологија политике“, стр. 15–45) Калецидис користи неке од раних радова теолога са Запада, који су покушавали да развију политичку теологију. Критикујући њихове идеје он истовремено усваја и један веома важан концепт — *йосйојање реалне коресионденције и аналоије између теолошких и политичких йојмова и сйрукйура*. Ово представља полазиште за православне у правцу развијања теоријских поставки у области јавног живота. На тај начин се православљу омогућава да развије своју политичку теологију и да себе на тај начин сачува од изопштења из света у коме делује. Др Панделис нас не уводи у једну романтичну историју православног богословља. Напротив, он покушава да на отворен и храбар начин читаоцима прикаже што верније све оно што заслужује критику, како у црквеном бо-

гословљу тако и у црквеној историји. Аутор затим наводи једног од пионира у области политичке теологије: Карла Шмита. Указујући на његов рад, он открива везу коју је Шмит правио између богословских и политичких исказа. Тако је нпр. учење о једном Богу, пренаглашавање чињенице једног Бога, Шмиту послужило као оправдање репресивних структура политичке моћи једног владара. Са друге стране, учење о Светој Тројици би на основу овога требало да унапреди политичке слободе у друштву. Многи православни аутори су управо кроз наглашавање Божије Тројичности желели да покажу како је православље много слободније, јер у себи носи разумевање слободе личности, онакво какво постоји у Светој Тројици. Др Панделис сада поставља једно важно питање у вези са православним хришћанством: ако учење о Светој Тројици треба да нас учи како да живимо и изграђујемо слободно друштво, зашто то није био случај током Васељенских Сабора Цркве који су разматрали управо питања учења о Светој Тројици? На православном Истоку велике тријадолошке расправе су остале на теоријском нивоу занимљиве, али нису кореспондирале са социјалном ситуацијом Источног Римског Царства, тј. нису освајале простор слободе и поштовања личности. Оно што нас Калецидис пита могли бисмо да формулишемо овако: „Зашто теолошка истина не утиче и на наше разумевање друштва?“ Суштина овог питања сугерише да „текстуална истина не води нужно у друштвене промене“ (стр. 39). Следствено томе, не бисмо требали олако да покушавамо да на основу појединих текстова из теологије, еклисиологије и богослужења изводимо закључке у области културе, политике и државе. У том контексту, аутор нас подсећа на два велика православна

теолога — Зизјуласа и Јанараса, чија теологија личности и заједнице љубави као да је донела неку врсту друштвеног активизма у православљу и кретања ка слободнијим структурама како у Цркви тако и у друштву. Међутим, уместо тога, у области јавног живота, теологија ова два богослова није имала социјалне импликације, већ сасвим супротно, у случају Јанараса, бекство из историје.

Друго поглавље ове књиге („Зашто православна теологија није развила политичку теологију или теологију ослобођења“, стр. 65–81) посебно је захвално. Можемо ценити труд аутора да у овој поглављу објасни историјске тешкоће са којима се сусретала Православна Црква у свом постојању. Др Калецидис у овом делу излаже све историјске, социјалне, али и философске разлоге који су спутавали развој политичке теологије у православљу. Свој историјски преглед он отпочиње са раном историјом Цркве наглашавајући политички покушај сарадње Цркве и државе у Византијској империји — тзв. „симфонија“. Касније, он се фокусира на дуг период турске окупације. Током тог периода, Црква је била једина институција која је преживела турска освајања у православном свету. У циљу да попуни политичку празнину која је настала сломом Византије, Црква је закорачила на поље државне политике унутар Османлијског царства. Аутор сматра како је то „можда први пут да је Црква тако јасно натерана да се одрекне своје мисије. Тиме је постајала све више забринута за ствари које су стране њеној природи, као што су очување расе, језика, национално-културног идентитета.“ (стр. 67) Изненада, Црква је била потпуно уроњена у историју, заборављајући на своју есхатолошку димензију, свој есхатолошки идентитет. Главна брига црквених кругова претворила се у заштиту нације

и њене величанствене прошлости. Оваква етно-теологија постала је контекстуална теологија за православне у то време. Губитак есхатолошке димензије и развој етно-теологије довели су до неких узнемирујућих проблема у православном окружењу: (1) запостављање и потцењивање библијских студија, (2) не-историјски приступ патристици и, последично, уздизање традиционализма, (3) тенденција ка самоизолацији православне теологије и скоро потпуно одсуство из свих значајнијих богословских токова у 20. веку, (4) поларизација на Исток и Запад, као и неговање и консолидација анти-Западног и анти-екуменског духа, и (5) слаб богословски одговор на изазове савременог света као и, уопштено говорећи, нерешена богословска питања између православља и модернизма.

У наредним поглављима („Јавна улога Цркве и теологије“, стр. 81–89; „Есхатолошка димензија“, стр. 89–113) аутор нас упућује на однос православне теологије и јавног простора. Калецидис види идентитет Цркве у есхатологији и Евхаристији. У овом контексту, он цени *Теологију ослобођења* која, према речима аутора, користи есхатологију као извор политичке теологије. Сходно томе, свештенство Цркве треба да се заснива на Евхаристији, а не на власти. Литургијске (свештеничке) службе требало би да постоје ради Евхаристије, и свој *raison d'être* треба да им буде слављење Евхаристије „заједно са народом, а не **уместо** народа“ (стр. 103).

Последња поглавља књиге („Црква и политика, служба и моћ“, стр. 113–135, „Есхатологија или теократија?“ „Бог или Цезар?“ стр. 135–141) говоре о искушењима пред којима се налази Православна Црква, а то је усвајање концепта моћи као што је то случај у држави. Тиме Црква заборавља истинско значење есха-

тологије и Евхаристије, као и њихових последица на Њен живот. Другим речима, аутор тврди да „хришћански живот, када је аутентичан, неминовно води ка превазилажењу ега и духа ауторитарности, до укидања закона и ауторитета, на јединствен хришћански и есхатолошки анархизам“ (стр. 130). Као што је увек кроз историју био случај, Црква Христова је била искушавана да поседује световну власт на начин како је то у држави. Заборављамо да држава скоро увек представља угњетавање и моћ, док Христос представља служење и љубав. У овом завршном делу аутор се посвећује развоју стратегије за превазилажење етничке и пасивне улоге Православне Цркве у модерним земљама.

На основу напред изложеног, можемо рећи да је ово важна књига која нуди могућности и идеје како да се превазиђу проблеми у области православног богословља. Питања и проблеми који су постављени у књизи, у свом последњем делу бивају третирани кроз могућа решења. Нудећи креативне одговоре аутор се издвојио од богослова који веома проницљиво уочавају проблеме, али који не дају путоказе како се сусрести са њима на одговоран и стваралачки начин.

Растко Јовић

Franz Xaver Bischof, Thomas Bremer, Giancarlo Collet und Alfons Fürst, *Einführung in die Geschichte des Christentums*, Herder, Freiburg/Basel/Wien 2012, 636 стр., ISBN: 978-3-451-30710-2.

Дело *Einführung in die Geschichte des Christentums* четворице — некадашњих и садашњих — професора Католичког теолошког факултета Вестфалијског Вилхелмовог универзитета у Минстеру, представља увод у општу историју хришћанства, намењен пре свега студентима немачких теолошких факултета.

Садржај овог дела је стога прилагођен новим наставним програмима који су настали као резултат болоњског процеса (стр. 5). Међутим, то не значи да је ова књига намењена искључиво академској заједници. Као што сами аутори наводе у предговору, књига представља оригиналан преглед историје Цркве, који је као такав намењен најширем читалачком кругу (стр. 6). Оригиналност овог дела — макар у оквирима новије црквене историографије — састоји се пре свега у начину излагања грађе. Црквена историја није, наиме, представљена хронолошки него тематски, тако да су главне теме развоја хришћанства обрађене од самих почетака Цркве до данас, обухватајући различитости хришћанских цркви и конфесија. Друга особеност дела састоји се у разматрању историје не само у хронолошким него и у просторним оквирима, тј. у узимању у обзир простора као „структурног принципа писања историје“ (стр. 5).

Тако у првом, уводном, поглављу (стр. 19–38) Бремер пише о хришћанству у простору и времену, преиспитујући притом устаљени начин размишљања о простору и границама унутар којих настаје хришћанство. На примеру Средоземног мора које данас одваја Европу и Африку, а у античком свету је у ствари спајало Средоземље — јужну Европу, северну Африку и западни део Блиског истока — као јединствено друштвено-културну целину, Бремер уверљиво образлаже да су простор, границе, националност наши конструкти и да свако писање историје мора бити свесно те чињенице.

Централни део књиге тематски је подељен у три целине. У првој целини (стр. 41–169) аутори обрађују мисију и ширење хришћанства од његових почетака (Фирст), преко раног Новог века, па све до данашњице (Колет). Поседна пажња

посвећена је Источном хришћанству. Тако треће поглавље тематизује ширење хришћанства на истоку, при чему су поред православног хришћанства узете у обзир и сиријска, коптска и јерменска црквена традиција. Чињеницу да Источно хришћанство није предмет успутног помињања, као што је то чест случај у сличним историографијама, већ му се на више места (поглавља 3, 12, 18) посвећује посебна пажња, свакако треба истаћи као похвалу ауторима. Тиме ово дело добија не само на свеобухватности приказа, већ у времену интензивних екуменских односа омогућује студентима да боље упознају „оног другог“, тј. да изађу из оквира сопствене конфесионалне традиције. Није немогуће да су и сами аутори ово имали у виду, будући да се прва целина књиге завршава поглављем „Хришћанске тежње ка јединству“ у коме се сажето излаже историјат екуменског покрета и наводе институционалне форме екуменског дијалога.

Друга целина књиге (стр. 173–328) посвећена је теми „Хришћани у свету. Цркве — државе — друштва“. У овој целини обрађено је место хришћана у античком друштву, хришћански друштвени поретци у Средњем веку, однос Цркве и државе од раног Новог века до Западне модерне и на крају однос државе и Цркве на Истоку (у православним земљама). У књигама сличне садржине ове теме су обично уклопљене у хронолошке прегледе и стога им недостаје теоријски оквир који би појаснио моделе односа Цркве и државе (друштва) који стоје иза конкретних историјских манифестација тог односа. Тако Фирст у 8. поглављу (стр. 173–205) истиче да Црква у позној антици није имала разрађен став о свом положају и улози у држави односно није имала развијену политичку теологију. Фирст даље наво-

ди моделе односа Цркве и државе који су развили хришћански теолози и који су преовладавали у позној Антици и раном Средњем веку: византијски модел који доживљава свој зенит у време цара Јустинијана, модел сукоба између Цркве и државе на Западу, Амвросијев модел разликовања између *imperium* и *sacerdotium*, Августинов модел две државе, као и Геласијев модел „две силе“. Следећи овај систем и у наредним поглављима се, додуше, кратко али изузетно прегледно, анализира место и улога Цркве у друштву као и њени односи са државом све до данашњих дана. Упадљиво је притом да се Бишоф, као аутор поглавља која обрађују новију историју, готово искључиво концентрише на Европу, не посвећујући готово нимало пажње (изузетак је узредно помињање на стр. 316) развоју ове проблематике у Сједињеним Америчким Државама.

Трећа и најобимнија целина (стр. 331–581) књиге носи наслов „Унутрашњи развој хришћанства. Животне форме — црквене структуре — теологије.“ У овој целини аутори се баве развојем монаштва, екуменским саборима ране Цркве, као и саборима које је сазивала Римокатоличка Црква после раскола. Интересанто је да у овом комплексу тема своје место налазе иконоборство и спор око патријарха Фотија, и то у контексту све већег раздвајања Истока и Запада у Средњем веку (18. поглавље, стр. 495–511). Однос папства и епископата у Римокатоличкој Цркви веома прегледно се обрађује у 16. поглављу (стр. 418–466), где су аутори настојали (и успели) да овом питању приступе са научне и неконфесионалне стране. У додатку, на самом крају књиге, дат је списак литературе о појединим историјским периодима у развоју хришћанства, о темама обрађиваним у књизи

(мисија, сабори, монаштво, екумена, Источне цркве, папство), о изворима и помоћној литератури, као и детаљан регистар особа, места и појмова.

Имајући у виду целокупно дело, очигледно је да је ауторима пошло за руком да напишу историју хришћанства која читаоца неће обасути мноштвом чињеница него ће му, кроз пажљиву анализу догађаја, указати на факторе који су суштински одредили данашње хришћанство. Томе је јако допринео примарно тематски а не хронолошки начин представљања историјске грађе. Осим тога тематски начин учинио је ово дело много употребљивијим неголи што су то класичне, хронолошки организоване историографије.

При оцени овог дела такође је неопходно поменути једноставност која га карактерише. Та једноставност се рефлектује на више нивоа. Почевши од лаганог, не претерано научног, језика потом и одсуства фуснота које често умеју да оптерете текст, а које би опет у овој врсти дела биле сувишне, па све до слога књиге који је веома угодан за читање. Писцу ових редова остаје искрена нада да ће ово инспиративно дело бити преведено на наш језик и постати доступно како академској тако и широј читалачкој публици.

Раде Кисић

Богословская антропология. Русско-православный / римско-католический словарь. Ред. А. Лоргус, Б. Штубенраух. Москва: «Паломник» — «Никея», 2013, 731 с.

«Человеческий род на земле есть не что иное, как прекраснейший иконостас Божий. Этот мир, все эти миры, эта Вселенная, все эти бесчисленные вселенные суть величественный храм Божий, а люди — иконостас этого храма», писал в своем капитальном труде *Догматика*

Православной Церкви виднейший сербский богослов XX века архимандрит Иустин Попович¹. В другом месте тот же автор утверждает: «Богообразие человеческого существа есть протоевангелие, бессмертное, неуничтожимое евангелие, природное евангелие для каждого человека, рождающегося в мир (Ин. 1: 9). В этом богообразии и человеческое ощущение Бога, и человеческое осознание Бога, и человеческая тоска по Богу, и огромная человеческая свобода, и вечная жизнь человека, и его освобождение от смерти, и неустанное человеческое стремление ко всему, что вечно. В богообразии — сущность человека, сущность неуничтожимая и бессмертная. Оно составляет ядро человеческой личности, ипостаси человека»².

Вопросы антропологии всегда были наиболее существенными в человеческом личностном и общественном самосознании. Особую актуальность они приобретают в наше время, отмеченное личной и социальной деградацией, которая проявляется в общем ощущении расслабленности, в бессилии общества (даже христианского) противостоять безбожным и бесчеловечным идеологиям, разрушительным массовым тенденциям, в искаженности установок на грех и добродетель и конформизме по отношению к греховной жизни.

«Словарь богословской антропологии», вышедший в 2013 году под редакцией протоиерея ректора Андрея Лоргуса (Москва) и профессора Бертрама Штубенрауха (Мюнхен) как двуязычный (немецко-русский) справочник, имеет своей целью ввести широкий круг читателей в систему автентичных христианских антропологических взглядов

¹ Ј. Поповић, *Домајшица Православне Цркве*, књ. 3. Београд, 1978, с. 683.

² *Тамже*, с. 697.

и нравственных ценностей в интерпретации авторитетных православных и римско-католических специалистов из области богословской и философской науки. Это своего рода компендиум антропологических и смежных знаний, позволяющий получить комплексное и систематичное представление об основных категориях христианского учения о человеке. Следует сразу отметить, что подобный труд предпринимается впервые и что задачи, стоявшие перед авторами, были чрезвычайно сложными. Каждый антропологический термин разрабатывается в двух отдельных статьях, как с православной, так и с католической точки зрения. При этом авторы не ставят перед собой задачу представить «официальную» точку зрения своей Церкви: каждая словарная статья (а их в данном пособии представлено 56), бесспорно, является и плодом их личных размышлений, творческой переработки трудов, оказавших наибольшее влияние на развитие антропологической мысли в восточной и западной традиции, систематизации, обобщении и раскрытии сходств и различий между ними.

Знакомясь с содержанием этого капитального коллективного труда, изданного по инициативе австрийского фонда «Pro Oriente» и московского фонда «Русское Православие», мы видим большую и многокрасочную мозаику религиозно-нравственной жизни человеческой личности, погруженной в поток исторического времени и причастной одновременно к сверхъестественной Божественной благодати в живой стихии бытия христианской Церкви. В «Богословской антропологии» нашли свое яркое и оригинальное выражение различные аспекты библеистики и экзегетики, патристики, космологии и эсхатологии, сотериологии

и аскетики, психологии и психиатрии, пастырского богословия — словом, все то, что находит свое выражение в единстве живущей в Церкви человеческой личности. При этом авторы обращают внимание на все более актуальные вопросы христианской нравственности в их подчинении главному тезису — идее богообразности человека, напоминая современной Европе о духовных корнях, которые лежат в основе ее культуры и истории.

В структуре словаря выделяются две основные части: в первой расположены словарные статьи, связанные с основными категориями христианской антропологии (*Богочеловек Иисус Христос, Человек, Личность, Мужчина / Женщина, Душа, Любовь*), а затем следует описание понятий иерархически низшего порядка, имеющих фундаментальное (напр. *Воля, Грех, Лицо / Ипостась, Обожение, Познание, Покаяние, Совесть, Ум / Разум* и под.) и прикладное значение, в первую очередь в аспекте социального служения Церкви (особенно актуальными нам представляются статьи по христианской социологии и психологии, такие, как *Достоинство / Права человека, Инвалидность, Образование, Общество, Семья, Сон, Страх, Уныние*). В рамках каждой словарной статьи приводится список использованной литературы, а в конце книги дается перечень часто цитируемых римско-католических документов.

«Богословская антропология» имеет и информационный, и исследовательский характер. Она может быть использована в качестве учебного пособия по сравнительному богословию и по антропологии на богословских факультетах и в гуманитарных образовательных учреждениях. Подчеркнем, что книга написана современным, живым и ясным языком и рассчитана также на

читателей, интересующихся фундаментальными категориями христианского учения о человеке как образе Божиим, о его падении и падшем бытии, о восстановлении искаженного в падении образа через спасительный подвиг Господа Иисуса Христа, о создании нового творения и его духовно-нравственной деятельности в соответствии с благодатным Новозаветным откровением. Ее особая ценность — возможность использования при межконфессиональных диалогах, а также ярко выраженная установка на содействие взаимопониманию между народами объединяющейся Европы путем возвращения к ее христианским корням.

Ксения Кончаревич

Рецензија књиге проф. др Ксеније Кончаревич: Сакрална комуникација: Норме, Традиције, Средства

Књига проф. др Ксеније Кончаревич *Сакрална комуникација: нормe, традиције, средстава* настала је на основу истраживања у оквиру међународног пројекта „Комуникативно понашање словенских народа“ у организацији Центра за комуникативна истраживања Универзитета у Вороњезу (Русија), под руководством проф. др Јосифа Абрамовича Стерњина и проф. др Предрага Пипера (период од 2004–2009), као и у оквиру пројекта Православног богословског факултета Универзитета у Београду „Српска теологија у XX веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту — историјска и савремена перспектива“, који финансијски подржава Министарство просвете и науке Републике Србије (евиденциони број пројекта 179078), а који се реализује од 2011. године (у четворогодишњем трајању).

Рукопис обима 366 страна структуриран је у следеће тематско-компози-

ционе целине: 1. *Предговор*, 2. *Део њрви: Сакрална комуникација у њрошлости и данас*, са следећим целинама: *Сакрална комуникацијска култура као њредмеј њроучавања; Пајѡрисијички сјиси као извор за њроучавање аскејске комуникацијске културе; Комуникацијске традиције руској монашјива (ѡрема ѡијицима из XI–XVII века); О ујемељењу норми монашке комуникацијске културе код Срба у ѡијицима Светлој Саве и Комуникациона личности срјској ѡарохијској свешјеника*, 3. *Део друји: језици сакрума*, са студијама: *Социолингвистички аспекти ѡолилингвизма сакралних језика у оквирима Pax Slavia Orthodoxa; Црквенословенски језик кроз ѡризму линвокултурологије; О језичкој ѡолијци Цркве у контексти лингвистичке обнове (руска искуства из XX и с ѡочетка XXI века) и Срјски језик у лингвистичком функционисању: сјање и ѡрсјективне*, и 4. *Део ѡрећи: Релиѡолекти, култура, норма*, где су заступљене студије *Релиѡолекти као израз ѡгенитивне заједнице: ѡправославна ѡрсјективна; Срјски ѡправославни социјетет (ојед системско-структуралне анализе); Руско сјарообредниство кроз ѡризму линвокултурологије и ѡеорије комуникационе културе и О неким нормативистичким ѡијањима у срјском сакралном изразу*.

У књизи аутор настоји да расветли неке битне аспекте сакралне комуникације и мисије Цркве. У првом поглављу пажња је усмерена на феномен комуникационог понашања чланова Цркве, његових норми, традиција, вербалних и невербалних средстава, стандардних комуникативних сфера и ситуација у сфери сакралног, при чему се, на синхронском и дијахронском материјалу, представљају три модела описа и анализе сакралне комуникационе културе — ситуациони, аспектски и па-

раметарски. Друго поглавље разматра сакралне језике ареала *Slavia Orthodoxa* у прошлости и данас, пре свега из социолингвистичког и лингвокултуролошког аспекта, али и из перспективе језичке политике и језичког планирања у окриљу Цркве. Завршно поглавље организовано је око феномена религиолекта — посебног језичког израза унутар заједнице Цркве којим се њени чланови служе у сфери друштвене свакодневице, културној, образовној, професионалној, па чак и сфери масмедија (на хришћанским радиостаницама, у штампи, на интернет презентацијама), и којим се одељују од оних који говоре истим језиком, али нису чланови те заједнице или нису довољно уцрквењени, као и око односа између општејезичке норме и сакралног стандарда.

Методолошка основа првог поглавља јесте учење Ј. А. Стерњина и Вороњешке школе комуникацијске лингвистике о комуникационом понашању, односно комуникационој култури. Под комуникационом културом подразумева се укупност норми и традиција у комуникацији унутар одређене етничке, социјалне, узрасне, гендерне, професионалне групе. У радовима изразитије лингвокултуролошке усмерености, каква је већина овде презентираних студија, термин „комуникациона култура“ дефинише се као „комуникационо понашање народа као компонента његове националне културе, фрагмент националне културе одговоран за комуникационо понашање нације“.

Истраживања комуникационе културе у српској лингвистици уопште новијег су датума и за сада имају претежно фрагментарни карактер. У њихову реализацију укључени су углавном русисти и србисти који су од 2004. до 2009. године били ангажовани на међународном научном пројекту „Комуникационо

понашање словенских народа“ у организацији Центра за комуникациона истраживања Универзитета у Вороњежу (Руска Федерација). Аутор књиге *Сакрална комуникација: норме, традиције, средстава* у оквиру пројекта истраживао је извесне аспекте руске и српске сакралне комуникативне културе (монолингвално и конфронтационо, из синхронијске и дијахронијске перспективе), примењујући на њих већ разрађене, али и према специфичностима предмета проучавања модификоване моделе анализе, настојећи да комплексно сагледа потенцијалне објекте и методолошке схеме анализе сакралне комуникативне културе православних словенских народа — руског и српског — са становишта идентификовања њених диференцијалних обележја у односу на комуникативне норме и традиције присутне у профаној сфери. Новина и научна актуелност овако конципираних истраживања извиру из чињенице да од 1997. године, када су отпочети међународни истраживачки пројекти при Центру за комуникациона истраживања, који су обухватили бројне националне културе — руску и словенске, англосаксонску, немачку, француску, финску, кинеску, арапску, румунску, грузијску, јеврејску, шпанску, вијетнамску, етиопску, ирску, културе националних мањина у Руској Федерацији — радова посвећених сакралној комуникационој култури, па чак и оних који је фрагментарно обухватају, није било.

Основни циљ истраживања проф. др Ксеније Кончаревић било је теоријско-методолошко постављање и обрада истраживачких проблема на једном са становишта лингвокултурологије и комуникологије изразито релевантном, а до тада неистраженом подручју испитивања.

У истраживањима сакралне комуникационе културе аутор примењује три

модела дескрипције и анализе — аспекатски, параметарски и ситуативни, показујући да сва три модела обезбеђују комплексност и систематичност дескрипције како у монолингвалној, тако и у контрастивној перспективи, при чему неки од њих имају стриктно синхронијску усмереност (аспекатски и параметарски модел), док други (ситуативни) могу наћи примену и у дијахроничким истраживањима. Истраживања у овом домену, како показује аутор, без обзира на методолошку схему на којој се базирају, имају имплицитно или експлицитно контрастивни карактер: дескрипција и анализа по правилу се врше из перспективе неке друге комуникационе културе — националне (нпр. бикултурни опис комуникационог понашања српског и руског монаштва) или социјалне (упоређивање комуникационе културе различитих друштвених група издвојених по критеријуму односа према вери и духовности или по месту у организационој структури Цркве, нпр. верника и атеиста, монаха и лаика, монаштва и свештенства, старообредника и чланова већинске Цркве у руској, одн. припадника богомољачког покрета и просечних парохијана у српској средини).

У студији *Сакрална комуникацијска култура као предмет истраживања*, којом отпочиње прво поглавље, даје се преглед потенцијалних праваца истраживања сакралне комуникационе културе *Pax Slavia Orthodoxa*, при чему се наглашава њихова разгранатост, научна утемељеност и плурализам методолошких приступа, као и могућност коришћења различитих врста извора за ексцерпирење релевантних података. Закључак аутора је да обрада ове проблематике у теоријском погледу може резултирати продубљивањем научне концепције истраживања комуникативне културе, усавршавањем њене

методологије, и пре свега пружити могућност систематизовања комуникацијских норми и традиција присутних у сакралној, за разлику од профане сфере.

Студија *Патристички сјиси као извор за истраживање аскејске комуникацијске културе* посвећена је комплексном и системском опису комуникацијских норми и традиција древног монаштва у египатској, палестинској и сиријској социокултурној средини из дијахроничке перспективе према ситуационом моделу дескрипције, са циљем уочавања специфичности вербалног, невербалног комуникативног понашања и социјалног симболизма на основу грађе коју пружају прагматични и пројективни патристички текстови из пера двојице утемељитеља древног монаштва — преподобног Јована Касијана Римљанина и преподобног Исака Сиријског. Следи оглед *Комуникацијске традиције руског монаштва (према њиховцима из XI-XVII века)*, где се разматра аскетска комуникацијска култура у руској говорној и социокултурној средини из дијахроничке перспективе. Ово истраживање базира се на корпусу средњовековних руских манастирских типика и усмерено је на идентификацију, систематизацију и анализу комуникативних норми прихваћених у руским монашким заједницама од средине XI до краја XVII века.

Наредно, методолошки слично истраживање усмерено је на идентификацију, систематизацију и анализу комуникацијских норми прихваћених у српским монашким заједницама од краја XI до почетка XII века на основу најстаријих српских дисциплинарних типика — Карејског (1199), Хиландарског (1199) и Студеничког типика (1206–1207), које је сачинио Свети Сава. Прво поглавље завршава синхронички

постављена студија *Комуникациона личности српској парохијској свештеника*, у коме је примењен параметарски модел, који омогућава ефикасно идентификовање доминантних чинилаца, параметара и обележја професионалне комуникативне личности. Изучавање комуникационе личности свештеника, која до сада није била предмет ни теоријско-концепцијске, ни евалуационе (експерименталне) анализе, актуелно је како због изузетног јавног и духовног значаја свештеничког позива, сложености и вишедимензионалности пастирског парохијског служења тако и због улоге коју свештеници имају у подизању норматива културе говора и комуникације у друштву уопште, што свакако проистиче из њиховог ауторитета у унутарцрквеним, а у новије време и ванцрквеним круговима, нарочито захваљујући мисионарским активностима које се одвијају преко медија и повећаној улози Цркве у јавном животу. Актуелност овог истраживања додатно проистиче и из чињенице да се у њему први пут у српској лингвистици примењује методологија описа професионалне комуникативне личности, као и из његове усмерености на до сада такође готово неистражену сферу сакралне комуникацијске културе.

У првој студији из другог поглавља, чији је назив *Социолингвистички аспекти њолилингвизма сакралних језика у оквирима Pax Slavica Orthodoxa*, аутор настоји да расветли једно актуелно и важно, а до сада недовољно истражено питање — питање социолингвистичких оквира функционисања богослужбених језика словенских помесних православних Цркава који су у напоредној или конкурентској употреби. Анализа полилингвизма сакралних језика спроводи се уз узимање у обзир његових историјских, културолошких,

еклисијалних и интралингвистичких корена. Наравно, поставља се и питање перспектива: да ли ће превагу однети инсистирање на искључивој употреби традиционалне црквенословенске норме, или, што је вероватније, залагања за потпуни прелазак на савремене стандардне језике, или ће ипак победити компромисно решење — иновирање црквенословенске норме уз избалансирано присуство савременог израза у богослужењу? Те перспективе, по мишљењу аутора, зависиће од будућих мисионарско-пастирских потреба Цркве, од ширих социокултурних околности, преовлађујућих ставова верника, нормативистичких захвата у сваком конкретном словенском језику и, не на последњем месту, мера које у области језичке политике и језичког планирања буде предузимала црквена јерархија. Проф. др Ксенија Кончаревић заступа став да би стихијско или планско ишчезавање традиционалног богослужбеног израза умногоме осиромашило пуноћу словенских националних култура и сузило национално-духовни идентитет њихових носилаца, али је исто тако непобитно и да је свакоме појединцу што ступа или ће тек ступити у заједницу Цркве неопходно што разумљивије, дакле, средствима језика на коме он остварује своју свеукупну социјализацију и самореализацију, пренети њену поруку спасења.

Наредна студија, *Црквенословенски језик кроз њризм линвокултуролоије*, посвећена је сагледавању јединица црквенословенског језика разних нивоа (номинационих и релационих) као носилаца културолошки релевантних информација. Најизразитије се ова тенденција уочава на плану прозодије, графије са ортографијом, нормативистике, лексике (ономастике и лексике реалија), паремиологије са афористиком, као и

категорија дескрипције и анализе комуникационог понашања.

Рад *О језичкој политици Цркве у контексту литургијске обнове (руска искуства из XX и с почетка XXI века)* посвећен је сагледавању комплекса мера језичке политике и језичког планирања предложених у току припрема за Помесни сабор Руске Православне Цркве и током његовог одржавања 1917–18. године, као и потоње судбине тих мера у Руској Православној Цркви, све до данашњег момента. За давњење том проблематиком Ксенија Кончаревић се определила како из разлога њене недовољне истражености (у раније публикованој саборској документацији, која је први пут презентирана јавности 1918., да би репринт издање доживела 1994., записници и одлуке везане за језик богослужења нису били заступљени); тако и због практичне актуелности теме, односно значаја ставова заузетих на Сабору за језичку политику и језичко планирање не само Руске Православне Цркве, него и целокупног ареала *Slavia Orthodoxa*.

У финалној студији другог дела књиге — *Српски језик у литургијском функционисању: стање и перспективе*, након увида у референтни теоријско-концепцијски и лонгитудинални оквир проблема, систематски се приказују и критички валоризују ставови верника Српске Православне Цркве према употреби савременог српског стандардног језика у богослужењима добијени анкетирањем репрезентативног узорка испитаника и изводе могуће импликације за језичку политику и језичко планирање у литургијској сфери. Та студија написана је у коауторству са мр Ружицом Бајић.

Последња структурно-композициона целина књиге — *Религијски, култура, норма* — садржи студије *Религијски као*

израз идентитета заједнице: православна перспектива; Српски православни социолошки (ојлед системско-структуралне анализе); Руско старообредништво кроз призму лингвокултурологије и теорије комуникационе културе и О неким нормативистичким питањима у српском сакралном изразу. У прве две студије пажња је усмерена на феномен религијског, који се дефинише као релативно стабилан, социјално маркирани подсистем националног језика који опслужује комуникативне потребе ограничене социјалне групе — припадника одређене конфесије, односно чланова одређене верске заједнице, рефлектујући тецентричну слику света и поседујући лексичке, фонетско-прозодијске, творбене и граматичке специфичности.

Рад *Религијски као израз идентитета заједнице: православна перспектива* показује контроверзе феномена језичког одељивања чланова Цркве (клирика и дубље учрквевених верника) са становишта мисионарског императива Цркве, односно њене потребе да поруку спасења учини доступном свима, док је у студији *Српски православни социолошки (ојлед системско-структуралне анализе)* понуђен опис маркантних обележја православног социјалног српског језика по језичким нивоима (фонетско-прозодијски, дериватолошки, морфолошки, лексички, лингвокултуролошки). У следећем раду *Руско старообредништво кроз призму лингвокултурологије и теорије комуникационе културе* проф. др Ксенија Кончаревић, служећи се методологијом функционалног описа и анализе јединица лингвокултуролошког нивоа, испитује један сегмент интеракције културног и језичког феномена у сфери духовности и, шире, православног цивилизацијског модела: одраз доктрине (теолошке, религиозно-философске,

гносеолошке, историософске) и праксе (културе, предања, богослужења, начина живота, етоса) старообредништва у руском лингвокултуролошком материјалу (на синхронијској и дијахронијској равни). Истраживање је у првом делу усмерено на разраду принципијелне структуре лингвокултуролошког поља базираног на датој екстралингвистичкој реалности и на опис основних класа лингвокултурама које га конституишу. У другом делу рада даје се опис комуникацијске културе старообредника из нормативне и дескриптивне перспективе према ситуационом моделу дескрипције, са циљем учачавања енедемичних и лакунарних чињеница и појава у поређењу са комуникационим понашањем чланова већинске Руске Православне Цркве и разлика у степену манифестовања појединачних комуникативних обележја. Грађа за рад ексерцирана је из лексикографских извора и релевантне, махом теолошке, културолошке, историјске и етнолошке литературе, као и уметничке књижевности.

Последњи рад у овом поглављу, *О неким нормативистичким чињеницама у српском сакралном изразу*, представља пледоаје за расправу о ортографској норми у сакралном дискурсу српскога језика. Аутор сагледава екстра- и интралингвистичке узроке оваквог стања на плану графичко-ортографског стандарда и норме, разматра валидност и оправданост конфесионално маркираних графичких и ортографских варијаната у сакралном, за разлику од профаног дискурса, нуди њихову инвентаризацију и критичку валоризацију на материјалу стандарда и норме српског језика (са укључивањем за ово истраживање релевантних примера и из бошњачког и хрватског као језика практично исте или занемарљиво другачије структуре, али који се третирају као засебни идиоми

у политичком, дакле и у социolingвистичком погледу), уз учачавање карактеристичних истоветности, сличности и разлика. Грађа за рад ексерцирана је из нормативних докумената — правописних приручника, ортографских речника, као и из примарних извора разних стилова (теолошки научни стил, информативно-публицистички стил у сфери црквеног издаваштва, административно-пословни стил у доменима деловања Цркве, књижевноуметнички стил реализован у текстовима из сфере православне духовности) и жанрова (библијски, патристички, богослужбени, жанрови црквених докумената).

Књига проф. др Ксеније Кончаревић *Сакрална комуникација: нормe, традиције, средства*, која проблемски припада релативно младој дисциплини — теolingвистици, чијем је сталном развоју и успону у Србији, али и на ширем словенском плану, значајан допринос дала управо Ксенија Кончаревић, одликује се, пре свега, актуелношћу предмета, што је увек подстицајно за плодан научни дијалог, поготову када се научне поставке и чињенице износе са високим степеном поузданости и аргументованости, као што то у овој књизи, као и у другим својим радовима, чини Ксенија Кончаревић.

Поред тога, књига *Сакрална комуникација: нормe, традиције, средства* одликује се научном релевантношћу предмета. Када се има у виду велики број верујућих људи у савременом свету (упркос извесном опадању броја припадника неких од највећих религија), јасно је да у њиховом животу сакрална комуникација има важно место. Њени многобројни аспекти тек последњих деценија добијају шире и научно добро утемељене описе и тумачења, чему и Ксенија Кончаревић овом књигом даје вредан прилог.

Најзад, што је за научни рад такође веома важно, књига *Сакрална комуникација: нормe, традиције, средства* одликује се уочљивом иновативношћу. Ксенија Кончаревић је у тој књизи размотрила низ релевантних аспеката сакралне комуникације на начин на који их нико пре ње није размотрио, а у неким случајевима је резултате истраживања других истраживача битно продубила и развила. Предлажући решења истраживачких проблема које је учила, Ксенија Кончаревић за своју аргументацију увек има чврсте теоријско-методолошке и емпиријске доказе, због чега се њена истраживања и у том погледу могу сматрати узорним.

Проблемска разноврсност књиге и чињеница да су неки њени делови раније били публиковани као засебне целине, а сада се доносе у више или мање прерађеном облику, не утиче на њихову композициону повезаност, нити на чињеницу да се поједини делови врло складно допуњују у оквиру монографије *Сакрална комуникација: нормe, традиције, средства*.

академик Предраг Пипер

Soroceanu, Alina: Niceta von Remesiana. Seelsorge und Kirchenpolitik im spätantiken unteren Donaauraum — Frankfurt am Main: Peter Lang 2013 (Zivilisationen & Geschichte, књига 23), 281 стр., ISBN: 978-3-631-62157-8.

Ово дело представља прерађену дисертацију која је у летњем семестру 2008. године одбрањена на Слободном универзитету у Берлину (Одсек за историју и културу). Као циљ свог истраживања ауторка у предговору (стр. 7) наводи проучавање Никите Ремезијанског, како његове личности тако и његовог деловања у црквено-политичком окружењу друге половине IV односно прве

половине V века. Интересантно је приметити да се у књизи после предговора налазе кратки прикази овог дела на француском и српском језику (стр. 9–10). За постојање приказа на српском језику вероватно треба захвалити многим српским научним радницима, којима се ауторка срдечно захваљује на помоћи у истраживању материјала везаног за археолошке артефакте у Белој Паланци (некадашње Ремезијане) (стр. 7).

Након увода (стр. 13–24) у коме Сороцеану излаже циљ и методе истраживања, друго поглавље (стр. 25–46) доноси преглед Никитиних дела као и исцрпан али веома прегледан попис списа (делимично и саме двојезичне списе) у којима се помињу он или његова дела.

Посебну пажњу Сороцеану посвећује трећем поглављу (стр. 46–68) у коме се бави прегледом досадашњих истраживања о Никити Ремезијанском. Као један од узрока постојећих заблуда у досадашњим истраживањима она наводи мешање Никите Ремезијанског са Никитом Аквилејским († 485) и Никитијем Трирским († 566). Друга околност која усложњава истраживање о Никити Ремезијанском јесте чињеница да је он поштован као светитељ и у Православној и у Римокатоличкој Цркви, при чему у Православној Цркви посебну улогу играју етничке разлике. Задржавајући критичку дистанцу Сороцеану стога представља историјски пресек истраживања о Никити Ремезијанском код румунских научника, код којих се често провлачи теза о Никити као „Апостолу Румуна“, иако то претпоставља — историјски недоказиво — ширење Никитине мисије на пределе северно од доњег Дунава. После овог приказа ауторка сажето излаже историју истраживања о Никити Ремезијанском у српској научној средини, где посебно истиче старије радове Мирка Јефтића и новија истра-

живања Радомира Поповића, код којих не констатује злоупотребе лика и дела Светитеља. За даљу конфузију заслужна је по ауторки Руска Православна Црква која, заступајући теорију о присуству Словена на Балканском полуострву много пре VI века, Никиту сврстава у словенске светитеље. Напомињући да ову тезу делимично прихватају и неки српски историчари, Сороцеану на крају трећег поглавља истиче да је светитељева личност често била злоупотребљавана зарад политичко-националних и политичко-религиозних интереса и као програмски циљ свог дела наводи: „Стога овај рад треба да представи аутентичну, историјску и хришћанску вредност његове личности, независно од Никитине могуће припадности једној 'нацији' или црквеном правцу, да би му се на овај начин доделило достојно место у историји“ (стр. 68).

Овом циљу посвећено је најопширније, четврто поглавље (стр. 69–160), које почиње прегледом опште историје Илирикума друге половине IV и прве половине V века. Овај сажет и историјском грађом и изворима богат преглед испуњава ауторкину намеру и доприноси бољем разумевању политичког, економског и социјалног положаја провинције Дакија медитеранска (*Dacia Mediterranea*), као и бољем разумевању комплексне црквено-политичке ситуације уочи формирања папског викаријата у Солуну. Потом се Сороцеану бави општом и црквеном историјом Ремезијане и на основу посредних доказа и археолошких артефаката указује да је већ у другој половини IV века у Ремезијани установљено епископско седиште. У наставку овог поглавља Сороцеану почиње да проучава учење Никите Ремезијанског обрађујући притом најпре пастирске аспекте његовог учења и деловања. Она истиче да не намерава да

пружи детаљну теолошку анализу Никитиних дела него да испита његову катихетску делатност у контексту са „*Sitz im Leben*“ његових дела (стр. 101). Поред тога Сороцеану жели да истражи у којој се мери у Никитиним делима могу наћи одједи црквених и историјских дешавања тог времена. Одговарајући на постављене задатке ауторка анализира садржај и контекст сачуваних дела, при чему највећу пажњу посвећује катихезама сабраним у *Instructio ad competentes*. Након тога ауторка се у четвртом поглављу бави Никитиним путовањима у Рим и Нолу, као и црквеном политиком на простору доњег Дунава у позној Антици, да би кроз то пружила свеобухватнију слику светитељевог пастирског деловања.

Тема закључног поглавља (стр. 161–180) овог дела јесте рецепција личности и дела Никите Ремезијанског. После кратког прегледа утицаја светитељевих дела на позноантичке и средњовековне писце, ауторка највећу пажњу посвећује „уплетености“ личности Никите Ремезијанског у црквено-политичка превирања у Румунији. У том контексту даје пример грчко-унијатске заједнице у Зиденбиргену, која Никитину личности користи као сведока припадности румунских хришћана тога места римској Цркви. Поред тога ауторка се посебно критички односи према теорији о Светом Никити као „Апостолу Румуна“, која је чест предмет патриотско-теолошке „стручне литературе“ у Румунији (стр. 173). У прилог своје тврдње о „уплетености“ Светитељеве личности у црквено-политичка превирања на Балкану, ауторка даље наводи да је Никита у *Охридском прологу* представљен као Словен из Пирота, који је проповедао јеванђеље међу Словенима (стр. 176). Као упечатљив пример националистичких злоупотреба Светитељевог лика Сороцеану наводи да по-

јединци Никиту Ремезијанског (као и Јеронима) сматрају Косоваром (стр. 179).

Уместо класичног закључка ауторка на крају дела даје кратак „Осврт“ (стр. 181–184) на обрађену тематику. У додатку овој књизи (стр. 187–281) се између осталог налазе латински текст *Пројем-тшикона* Павлина из Ноле, извештај о археолошким ископавањима у Белој Паланки, исцран списак извора и литературе, детаљан регистар као и двадесетак илустрација. Уз све то приложен је компакт диск са фотографијама и илустрацијама.

Када се узму у обзир сви аспекти овог дела, очигледно је да се пред читаоцем налази детаљна и пажљиво написана студија, која даје значајан допринос истраживању Никите Ремезијанског и црквено-политичког контекста Балкана на прелазу IV у V век. Мањак дела која се баве овом тематиком чини ову студију још значајнијом. За наше теологе и истопуни наслов Зборника гласи — *Криза савремених језика теологије: Криза у комуникацији сакралних садржаја Црква и верских заједница пред изазовима савременог друштва*. Зборник је плод истоименог научног скупа одржаног априла прошле године у Београду. Реч је о првом скупу у организацији Института за културу сакралног МОНС ХЕМУС. Повод за симпозијум и издавање ове публикације дали су прошлогодишњи велики јубилеји: 1700 година Миланског едикта и 1150 година од почетка Моравске мисије Свете браће Кирила и Методија. Институт је желео да ове значајне датуме обележи на достојан начин. То је изродило овај Зборник вредан пажње. Штампане књиге је омогућила Канцеларија за сарадњу са Црквама и верским заједницама Владе Републике Србије. Садржај зборника чине радови дванаесторице еминент-

ричаре ово дело је интересантно не само због тога што за тему има светитеља који је проповедао на територији Балкана, већ и због тога што се бави комплексним односом јурисдикција Источне и Западне Цркве. Неопходност веродостојних и непристрасних истраживања на овом пољу очигледна је свима који прате дијалог Православне и Римокатоличке Цркве. Такође је вредно похвале ауторкино настојање да Св. Никиту Ремезијанског уздигне изнад националистичко-патриотских „теорија“ и одреди његово аутентично место у развоју Цркве на Балканском полуострву.

Раде Кисић

Криза савремених језика теологије,
Зборник радова,
Институт за културу сакралног МОНС
ХЕМУС, ур. Владимир Вукашиновић,
Београд 2013, 213 стр,
ISBN: 978-86-89567-00-7
них теолога, уметника и психолога из земље и света, распоређени у четири тематска поглавља: Теолошки говор данас, Библија и Свети Оци, Литургија и Свете Тајне и Хришћанска уметност. На крају се налазе биографије аутора. Зборник отвара предговор уредника проф. др Владимира Вукашиновића, у коме су изнети мотиви и перспективе (пре)осмишљавања теолошких језика Цркве данас и колико овај Зборник доноси на том плану.

Прво поглавље чине радови тројице римокатоличких теолога. Бенедикт Вујица је свој чланак „Криза теолошких језика“ (11–17) поделио у две целине. У првом делу аутор износи мишљења неколико теолога и философа (од 5. до 21. века) о теолошком говору. Заједничка црта њихових исказа је да не треба обожавати сопствене слике и појмове о Богу, већ Бога самог. У другом делу су

изложене основне смернице Другог ватиканског концила о инкултурацији и осавремењивању (*aggiornamento*) теолошких језика. Циљ саборских одредаба је свакако био да се божанске тајне изразе у категоријама модерне културе. Рад показује жељу да се буде на трагу вековних ауторитета и да се у сваком времену „говори разумљиво“ као што су и они говорили у њиховом. Концизан текст даје пример сведеног и добро осмишљеног теолошког исказа.

Августин Лах свој рад „Теолошки дискурс пред изазовима савременог света“ (19–24), посветио је кризи теолошког говора. Као могуће решење предлаже суочавање са вишеслојним променама које условљавају мишљење, осећај и деловање савременог човека. Поред корисног историјата теолошког говора, пажњу, пре свега, треба обратити на побројане карактеристике савременог културног окружења. Невелик обимом, овај рад носи у себи пуно конструктивних смерница за кретање теолошког дискурса.

Текст под насловом „Као да је све у реду“ (25–34), Франа Прцеле јесте критички осврт на поједина запажања о теолошком говору у Хрватској. Као основне узроке кризе теолошког језика у својој земљи аутор наводи расцеп између личног примера и говора самих теолога. Такође, велики проблем он види у томе што Бог постаје повод, а не разлог теолошког говора. Аутор ставља знаке једнакости између стања у Цркви и стања у држави. У закључку, теологију покушава да покрене на праксу лечењем „богозаборава“. Иако рад може да звучи више као хладнокрвна придика, он то није. У питању је искрена забринутост за друштво — свештена дужност да „опомињањем буди“. Видимо да нема државе, а ни Цр-

кве у нашем региону, а да није у кризи. Овако оригиналан начин (само)критике освежава својом оштрином.

Наредно поглавље се бави двама библијским и једном патролошком темом. На питања „Могућности разумевања Старосавезних симбола и језика“ (37–57) одговара Родољуб Кубат. У тексту је анализирана историја хришћанске егзегезе. У првом делу, велика пажња је посвећена историји учинка анлегорезе. Ова метода је хришћанским писцима антике (Филону, Оригену и другима) била главно средство за актуализацију, демитологизацију и егзистенцијално разумевање Старосавезних симбола и начина изражавања. Тадашњи сусрет култура је изродио алегоријски начин рецепције текста. Додир нововековне културе са библијским текстом формирао је нове приступе тексту: историјско-критичку методу и демитологизацију. Савремена читања Старосавезних текстова кроз научне методе не дају тексту специфичну тежину коју му пружа егзистенцијално тумачење. Зато дијахронијско читање треба ставити у службу егзистенцијално-еклисијалне употребе. Квалитет овог рада је двострук. Најпре, у томе што даје јасну ретроспективу историје тумачења и затим, што аргументовано објашњава ваљаност сваке методе у свом времену. Сврсисходност рада се огледа у ауторовом подстицању на практично тумачење Светог Писма.

Предраг Драгутиновић у свом чланку анализира како треба „Разумети ‘демитологизацију’“ (59–73). Програм демитологизације је изазвао средином прошлог века велике потресе у западној теологији, који нису јењавали више деценија. Отац ове идеје био је Рудолф Бултман. У раду се анализирају, с једне стране, културолошко-политички уз-

роци, а са друге стране теолошки концепти који су покренули Бултмана да конструише демитологизацију. Његова теолошка ангажованост је захтевала уклањање свих митских мотива из говора о Богу, јер су они савременом човеку страни и неразумљиви. Према томе, библијски текст је данас неопходно демитологизовати да би киригма била ефектна. Теологија на тај начин испуњава своју обавезу посредовања егзистенцијалне поруке увек на нов начин. Закључне мисли рада говоре управо о томе како свака генерација тражи свој модел говора о Богу и како теолози могу да одговоре захтевима своје епохе. Управо ове финалне речи желимо да истакнемо. Оне подвлаче да нема „готових решења“ у тумачењу. Битно је непрестано промишљати о томе како Христа приближити кроз библијски текст. Сваки ангажовани теолог и мисионар у свом раду несумњиво се користе идејама демитологизације.

Чланак „Повратак Оцима после повратка Оцима“ (75–89) Зорана Ђуровића покушава да одговори на питање шта значи мислити са Оцима? У уводу се проблематизује позив Флоровског да се вратимо Оцима, као и питање ко може бити *ошац* и које карактеристике треба да поседује. Отац пре свега јесте сведок, чувар и креатор вере, традиције и предања. У наставку се анализом личности и делатности неколицине Отаца и учитеља Цркве пружа увид у историју отачког ауторитета и аргумента. Посебно поглавље се бави односом предања и истине у патристичкој традицији. Завршне тезе рада дијагностикују све недостатке савремене неопатристике и саветују како отачке студије у будућности треба да изгледају. Изнета размишљања на добар начин објашњавају сложеност тежње „да се мисли са Оцима“. Рад у

себи носи атмосферу динамике отачког односа. Читајући без предрасуда понуђене ставове, увиђа се потреба за отварањем „новог односа“ са Оцима и применом егзистенцијалног приступа њиховим учењима.

Трећу целину, која обрађује теме литургијског богословља, чине радovi двојице православних и једног католичког теолога. Николај Балашов у чланку „О вечном и изменљивом у литургијској култури“ (93–107) говори о савременој дискусији везаној за богослужбену праксу Руске Православне Цркве. Интензивније интересовање у руској јерархији за питања адаптације богослужења савременом човеку јавило се пре тачно 20 година. Почивши патријарх Алексеј II је формирао Синодалну богослужбену комисију 1994. године, са циљем да се богослужење учини доступнијим људима. Аутор констатује да комисија није дала већих резултата. Највећа пажња у чланку је посвећена питању богослужбеног језика Руске Цркве. На основу изнетих проблема о питању употребе црквенословенског и увођења савременог руског језика у богослужење види се сва сложеност актуелне ситуације у тој помесној Цркви. Актуелност поменуте ситуације је очигледна. Кључни моме-нат рада је у опомену да „литургијска култура“ захтева озбиљна вишегодишња разматрања. Осетљивост кључних питања литургијске праксе види се, управо, на изнетом примеру.

Текст Анте Матељана „Садашњост и будућност светих тајни“ (109–126), целовито говори о значају тајни и њиховој теологији. После увида у то да се свето-тајински живот верника Римокатоличке Цркве налази у незавидном положају, аутор проблематизује три актуелна приступа Светим Тајнама: објективни,

субјективни и симболички. У погледу будућности Светих Тајни, видимо да њихова судбина зависи од питања истине (о свету, човеку и Богу), пута (спасења) и живота (садашњег и есхатолошког). Богословско промишљање о сакраментима, овде изнето, на више начина доприноси њиховом бољем разумевању. У раду се може препознати сав еклисиолошки значај светих тајни. Предлози аутора за учвршћивањем Светих Тајни као „степеница на путу спасења“, у потпуности су оправдане и универзалне.

Владимир Вукашиновић у раду „Литургијски језик Цркве“ (127–153) анализира основне теолошке намене и проблеме који се јављају у употреби конкретних литургијских теолошких језика. Прва група теолошких језика која се анализира јесте *вербална*. Њу чине: језик Светог Писма, литургијске проповеди, химнографије и језик литургијских молитава. Свака ова целина је посебно обрађена на конкретним примерима. Друга група теолошких језика је *невербална*. Њу, пак, чине две подгрупе: језик литургијског простора и времена. Сакрална архитектура, литургијски предмети, ликовна уметност, литургијски гестови и радње и језик литургијске структуре конституишу литургијски простор. Теолошким оцењивањем сваке поменуте групе просторног израза, открива се сва важност њиховог правилног разумевања за адекватно учествовање у богослужбеном животу Цркве. Литургијско време је сагледано у односу праксе и прописаног времена вршења богослужења и у контексту негативних импликација мимоилажења ова два ритма. Закључак рада укратко износи мотиве литургијске обнове и моделе њеног правилног спровођења. Тумачење литургијских

језика, које овде налазимо, веома је потребно, како теолозима тако и верном народу. Разумевање литургијског простора, времена и радњи, основни је предуслов да би се у потпуности учествовало у богослужењу. У томе је циљ и вредност овог рада. Својеврсна „богослужбена егзегеза“ омогућава да се богослужења Цркве сагледају и практикују на најбољи могући начин.

Последња целина обрађује питања црквене уметности из различитих аспеката. Петар Јевремовић теолошки разлаже оперу Арнолда Шенберга („Мојсије и Арон“), стр. 157–174. Анализом композиторове „музичке теологије“, аутор прави паралелу између Старозаветне драме која се одиграла испод Хорива и агоније данашње антропологије. Карактери два библијска брата осликавају некадашње трагање за Богом и данашње лутање без Њега. Пажљивом читаоцу су предочени актуелни проблеми и предложене могућности за њихово решавање. Несвакидашњи начин излагања, у први мах, може збунити читаоца. Међутим, оригиналност рада је у томе што се један музички жанр користи и тумачи као преносник јаке теолошке поруке. Због тога је рад вредан пажње, како за уметнике, тако и за богослове.

Леон Дебеvec у раду „Реформа хришћанског богослужбеног простора — искуство запада“ (175–188) проблематизује разлоге радикалних промена у богослужбеном простору католичког Запада после Другог ватиканског концила. Такође, детаљније објашњава како треба разумети активно учешће верника, како *aggiornamento*, а како дијалог између света вере и света уметности. Рад пружа добру основу за правилно разумевање пастирске ангажованости Римокатоличке Цркве у кључним сегментима црквеног живота. У раду се

наглашава да искуство мисиологије захтева непрекидно праћење животног ритма на који треба одговорити.

И на крају, „Црвено на златном тргу“ (189–206), у преводу Бенедикта Вујице, у ствари је одломак *Инџервјуа с Марком Иваном Рупником о уметности, вери и еванџелизацији*, који је објављен као књига у Риму 2013. године. На десетак питања, Рупник износи врло инспиративне одговоре и размишљања о савременој култури, сакралној архитектури и црквеном сликарству. У каквом односу стоје вера, уметност и живот и какав је њихов значај за човека, изложено је у првим одговорима. Ту сазнајемо како криза вере и уметности доводе „лепоту“ у питање. Уметник подсећа да је вера утемељена на оваплоћењу и зато апстрактно није уједно и духовно. То изражава и богослужење које од уметности очекује да на видљив начин верници осете повезаност свега са Христом. Принципи очигледности је основна карактеристика која се очекује у богослужењу. Рупник посебно истиче улогу Светога Духа у сакралној уметности. Из тога следи да пневматологија даје квалитет црквеној уметности. Последњи одговори Ивана Рупника разматрају конкретне проблеме савременог црквеног градитељства. „Радикални антропоцентризам“ данашњице довео је црквену архитектуру у незавидан положај. Храмови се данас не доживљавају као израз хришћанског идентитета а требало би

да буду аутопортрети Цркве. Изложени проблеми доживљаја литургијског простора, јасно показују да је стваралачка снага вере умртвљена. Све су то показатељи насушне потребе за преосмишљавањем црквене уметности као тела Логоса „у коме обитава сва пуноћа Божанства телесно“ (Кол 2, 9).

Макар и летимичан поглед на радове у овом Зборнику оставља јак утисак. Сваки је аутор својим чланком допринео развоју теолошке мисли у дисциплини за коју је стручан, али је и одговорио на опште питање *саображавања Предања(у)* које пред нас поставља савремено друштво. Интердисциплинарност, интерконфесионалност и интернационалност овог Зборника, дају му нарочит значај. Висок степен научне вредности је неупитан. Употребна вредност књиге обавезује сваког ангажованог теолога и пастира да је прочита. Сваки рад из овог Зборника може постати обавезна литература у богословским училиштима. Јасна и прегледна структура радова доприноси лакој усвајању садржаја. Можемо слободно рећи да овај Зборник представља један нов модел теолошког старања о успешнијој мисији Цркве у савременим условима. Овим Зборником је српска, а затим и регионална, теолошка мисао знатно обogaћена. Верујемо да ће се његова важност тек увидети и да ће постати образац будућим генерацијама теолога.

Никола Јоцић